

ORTA ASYA SINIRLARINA UYGUR GÖÇÜ*

William Clark-Ablet KAMALOV

Çeviren: Adem ÖGER**

Zulhayat ÖTKÜR***

Özet

Günümüzde İli nehri vadisindeki doğu Kazakistan bölgesinde iki farklı Uygur topluluğu mevcuttur. Çin ve Kazakistan arasındaki sınır, 19. yüzyılda ilk Uygur ailelerinin Rus İmparatorluğuna göçünden beri birkaç göçe uygun ortam sağlayan vadinin kesişme noktasıdır. En eski göçmen Uygur topluluğu, 1880'lerdeki göçmenlerin torunlarıdır. Uygur aileleri, kendileri ile Qing imparatorluğu askerleri arasında mesafe koymak için Rus imparatorluğuna göç etmiştir. İkinci gurup, 1950 ve 1960'larda SSCB'ye göç edenler ve onların çocuklarıdır. 1954'ten 1963'e kadar İli vadisi bölgesinde bulunan Şincang'dan SSCB'ye 100.000'den fazla Uygur ve Kazak göçü büyük tarihi bir olaydı.¹ Bu göç hareketi, İli vadisindeki Çin ile Rusya sınırlarında göçe ilişkin hareketlerin son dizisidir. İli vadisi, uluslararası sınırı kesitirir. Sovyet döneminde bu konu ile ilgili tarihi araştırmalar çok sınırlı kalmıştır ve hala bu konuya dair İngilizce materyallere erişim oldukça sınırlıdır.² Bu göç, Çin-Sovyet sınırının iki tarafında yaşayan Uygurların hayatında oldukça önem taşır, ancak hala o dönemin iki komünist dev arasındaki ilişkinin en az bilinen kısımlarından biri olmayı sürdürmektedir. Şincang'dan göç eden Uygurlar, Sovyet Uygurlarının sosyal ve kültürel hayatında kritik bir rol oynamıştır ve bu gerçek diasporik çalışmalar açısından ilgi çekicidir. Bu makalenin amacı, 1950-1960'larda Çin'den SSCB'ye göç eden ve günümüzde Orta Asya ülkelerinde yaşayan, olayın katılımcıları ve görgü tanıdıkları olan Uygurlar ile röportaj yaparak tarihsel ve etnografik bağlamı aydınlatmaktır.

Göçlerin Tarihi Geçmişi

İli vadisi, yerel Uygurlar ve Kazaklar tarafından Yettisu (Yedi Nehir) olarak bilinen zengin bir tarım bölgesidir. Vadi, şimdi Çin ile Kazakistan arasındaki uluslararası sınırın her iki tarafını kapsar. Burada, diğer sınır bölgelerinde olduğu gibi, şiddet ve kıtlıktan kaçmak için sınırdan geçme geleneği vardır. İlk büyük göç, 1881-1884 yılları arasında Rusya-Çin sınırındaki Zo Zongtang önderliğindeki Qing imparatorluğu ordularını önlemek için yapılan göç hareketidir. 19. yüzyılın ortalarında Qing İmparatorluğunun zayıflığı yüzünden kuzeybatı Çin'de Qing imparatorluğunun idaresini yerinden eden birkaç kısa ömürlü Müslüman devletin isyanları olmuştur. Bunların en büyüğü 1864-1877 yılları arasında Güney Şincang'da (Kaşgarya) baskın pozisyonda olan Yakub Beg krallığıdır. Yakub Beg, Fergana vadisinden gelen ve güney Şincang'daki Hoca liderlerinin kalıtsal hukukunu elinde bulunduran Özbek oportünistlerinden biridir. Yakub Beg, başta zaferler elde

* William Clark, Ablet Kamalov, "Uighur Migration Across Central Asian Frontiers", *Central Asian Survey* (June 2004), 23 (2), p. 167-182.

** Doç. Dr. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Halk Bilimi Bölümü, Nevşehir-TÜRKİYE, E-posta: ademogor@gmail.com

*** Stockholm Yetişkin Eğitimi Merkezi, Stockholm-İSVEÇ, E-posta: qoramash@hotmail.com.

ettikten sonra Hocaların hâkimiyetini zayıflattı ve Tarım havzasında bir dizi fetihe başladı. 1871’de kontrolünü genişletmek amacıyla onun güçleri kuzey Urumçi kentini aldı. Rus imparatorluğu, Şincang’daki fırtınalı durumu siyasi etkisini genişletmek için kullandı ve 1871’de İli vadisinin Qing bölgesindeki Taranchi³ (Uygur) Sultanlığı’nın topraklarını işgal etti. Bu Müslüman devleti ele geçirdikten sonra, Rus yetkililer hükümdar Sultan Abil-Oğlu’nu sayısız akrabaları ve bütün varlığı ile birlikte günümüzde ismi Almatı olan Rusların garnizon kasabası Vernıy’e gönderdi. Bugün Almatı’nın Uygur banliyöleri olan Sultan Kurgan, eskiden Alma-Ata, bu dönemden kalmıştır.

Eugene Schuyler, 10 yıllık Rus işgali sırasında, İli vadisini ziyaret eden ilk Amerikalı diplomattır. O, Çin ve Mançu nüfusu da dâhil olmak üzere Qing güçlerine karşı Çinli Müslümanlara yapılan büyük nispetteki şiddeti rapor etmişti. Bir röportajda Dungan bir lider, “İki yıldır bu kasabayı kuşattık ve sonunda nihayet aldık. O sabah orada 75.000 kişi vardı, ama akşam baktığımızda kasabada canlı kimse kalmamıştı.”⁴ der. Schuyler’in Orta Asya seyahatindeki gözlemleri, İli vadisini raporlayan ilk batılı seyahatlerinden birinin eseri olarak 1877’de “Türkistan” adıyla basıldı. Yazarın ürkütücü ayrıntıları, birçok Uygur ve Dungan ailesinin misilleme korkusunu ve eski köylerine dönme isteğini vurgular. 1881’de, işgalden on yıl sonra St. Petersburg Antlaşması uyarınca, Rus hükümeti İli vadisinin Qing bölgesini Qing İmparatorluğuna geri verdi. Zo’nun kontrolündeki Çin ordusu, bölgenin diğer bölümleri üzerindeki denetimini zaten üzerine geri almıştı, 1885’te Şincang Eyaleti (Yeni Sınır) haline geldi.

İli vadisinin Qing askerleri tarafından yeniden işgali, yaygın şiddet ve yağmayı beraberinde getirdi. Anlaşma hükümlerinin bir kısmı, Çin’in Batı İli vadisinin bir kısmını Müslüman ve Uygur mültecilerin yeniden yerleşimi için Rusya’ya teslim etmesini içeriyordu.⁵ Gulca bölgesinin Qing’e geri dönüşü, misilleme korkusu olan ve Qing İmparatorluğuna tekrar katılmamayı seçen çok sayıda Uygur ailesinin yeniden yerleşimine neden oldu. 1881-1884’te Uygur çiftçilerinin yeniden yerleşimi Rus idareleri tarafından organize edildi.⁶ Bu dönemde 44.373 Uygur, Gulca bölgesinden İli vadisinin Rusya tarafına taşındı.

Uygur göçmenler, Yarkend şehrini ve yaklaşık 90 küçük yerleşim (kışlak) yerini kurdular. Uygur göçmenler, Yarkend, Aksu, Charyn, Malybay, Koram ve Karasu’dan oluşan altı ilçe (volost) ve Vernıy şehrinde dört yerleşim yeri kurdular. O günden beri Uygurlar, Rus ve Kazaklarla beraber İli vadisinin Rusya kısmında üç ana etnik gruptan biri olmuştur.

Bir sonraki göç hareketi ya da “göç göç”⁷, Bolşevik Devrimi’nin çalkantılı bir sonucu olarak 1918’den sonra meydana geldi. Bir grup militan, Yettisu bölgesindeki Uygurlara karşı kitlesel bir yok etme politikası organize etti. Önemli sayıda Uygurun yaşadığı ve iki yerel köy olan Bayanday ve Taşkent-saz’da, Sovyetlere karşı oldukları algısından dolayı Uygurlar öldürüldüler. Bu askerler ortaya çıkan Kızıl Ordu ile ittifak kurdu. Şiddeti duyan aileler, eşyalarını yanlarına alıp Çin Cumhuriyeti sınırındaki tarım köylerine göç etmeye başladılar.⁸ Yerel Uygur aileleri, Bolşevikler tarafından başlatılan ve yerel şiddetin parçası olan “Atu yılı” ya da “at/ öldürme yılı” olarak bilinen bu olayı bugüne kadar hala anlatırlar. Bu acı olay, genelde “Atu” olarak bilinir hale geldi ve Sovyet döneminde bu konunun umumi ya da resmi ortamlarda tartışılması yasak idi. O dönemde, Kazaklara benzer bir muamele yoktu.

1920’lerin sonları ve 1930’ların başında SSCB’den Çin’e Uygur ve Kazak ailelerinin yine bir nüfus hareketi oldu. Bu aileler, Orta Asya’daki diğer Türk halkları ile birlikte Stalin rejiminin teröründen kaçıyorlardı. Bunların içinde birçok kişi evlerine ve köylerine dönmek veya çocukları ile kavuşmak umuduyla Sovyet pasaportu ya da kimlik belgelerini tutuyordu. Sovyet arşiv materyalleri göstermektedir ki 1930-1931 yılları arasında Uygurların SSCB’den İli vadisinin Çin kısmına göçü zirveye ulaşmıştır.⁹

1932’de Sovyet birliklerinin yardımıyla Sheng Shih-cai, Urumçi şehrini kuşatan Dungan askerlerini mağlup etmişti. 1930’larda Şincang’daki Sovyet etkisi öylesine kapsamlı bir biçimde büyüdü ki bazı bilim adamları Şincang’ın gerçekten Sovyetler Birliği’nin yarı kolonisi olacağına inandı.¹⁰ Sovyet hükümeti, birçok Uygur ve Kazak da dâhil olmak üzere Şincang’a, neredeyse her alanda öğretmen ve danışman gönderdi. Bizim görüştüğümüz Uygur entellektüellerin çoğu, Sovyetlerin Uygur halkını acımasızca Çin ile olan entrikasında pazarlık için kullandığını buruk bir şekilde belirtti. Sovyet güçlerinin Şincang’da en parlak devri, 1944-1949 yılında Sovyet Kazakistan’ına bitişik olan İli, Altay ve Tarbagatay (Çöçek) isimli üç bölgede Doğu Türkistan Cumhuriyeti’nin (ETR) kurulmasıyla son buldu. Bu kısa ömürlü cumhuriyet, 1949 yılında bir güç haline gelen Çin komünistlerine teslim edildi.¹¹

Araştırmamızın odak noktası olan Uygur ve Kazakların dördüncü büyük nüfus hareketi, 1954 yılında bir sızma olarak başladı ve 1963 yılının baharında sınır kapanana kadar devam etti. Bu kez göçün yönü değişti ve Çin Halk Cumhuriyeti’nden Sovyet Orta Asya’sına döndü. Bu dalganın erken göçmenleri, sınırdaki eski evlerine dönmek için Sovyet hükümetinden davet avantajına sahip olup Sovyet pasaportunu taşıyorlardı. Bu göçmen grup, sonraki on yılda “halkın düşmanı” olarak damgalandı. 1950-1960’lı yıllarda Çin’den SSCB’ye göç eden Uygurlar ve Kazaklara ait tarihsel bağlam, göçün ardındaki nedenleri anlamada önemlidir.

Çin’deki iç savaşta komünistlerin zaferi ve 1 Ekim 1949’de Çin Halk Cumhuriyeti’nin kurulmasından sonra, çok ciddi dış yardıma ihtiyaç vardı. Başkan Mao, Aralık ayında ilk kez yurtdışına çıktı, ekonomik ve askeri yardım aramak için Moskova’ya gitti. Stalin ile karşılaşması ve seferi ilk meyvesini verdi. 14 Şubat 1950’de Moskova-Pekin anlaşması gerçekleşti ve ilk on yılda Çin’in dış ve ekonomi politikası için temel teşkil etti. Mao’nun Sovyetler Birliği ile ilişkisi karmaşıktı ve o sırada onların sunduğu ekonomik yardıma ihtiyacı vardı, ancak o, sosyalist kampta Sovyetler Birliği’nin önde gelen ideolojik durumuna kızılıyordu. Yardım paketi askeri güç, 300 milyon dolar kredi ve askeri, sanayi ve eğitim de dâhil tüm alanlarda yabancı uzmanları sağlamayı içeriyordu. Bu yabancı uzmanlar, erken dönemlerde ÇHC’nin kuruluşunda, özellikle Şincang’da muazzam bir etkiye sahipti. Şincang’da bu uzmanlar bölgede “bing tuan” ya da “asker çiftlikleri” denilen Üretim ve İnşaat Gurubu (PCC) ile yakın çalışıyordu. Bu kırsal ve kentsel girişimler, Pekin Merkezi Hükümeti’ne bağlı Tarım Bakanlığı tarafından doğrudan yürütülmüştü. 1956 Mayıs’ında yeni kurulan Devlet Çiftliği ve Arazi Islah Bakanlığı, PCC’nin yetkisini devraldı ve Wang Zhen tarafından yönetildi.¹² 1960’da PCC, Şincang’ın verimliliğini iki katına çıkaran 182 tane devlet çiftliği kurdu. Bu çiftlikler, bir kurum olarak Çin devletinin politikalarını kırsal ve kentsel alanlarda uygulayabilmesine yardımcı oldu.

Sovyet danışmanlar, kolordunun tarımsal ve endüstriyel faaliyetlerinin her aşamasında aktif rol aldı. Christofferson, 1952’den 1957’ye kadar Şincang’daki sanayi üretiminde Sovyet yardımıyla altı kat artış olduğunu ifade eder.¹³ 1950’lerde Urumçi’nin endüstriyel dönüşümü, Çin Merkezi Hükümeti ile Sovyet danışmanların işbirliğindeki çabayla 1949’da Urumçi 60.000 nüfusu, sadece dört küçük sanayi kuruluşu olan uyukulu bir garnizon şehrinden yarım milyon nüfuslu ve yükselen ağır sanayisi ile bölgenin endüstri başkenti olmayı başardı. Urumçi bölgesinde hem tarım hem de inşaat mühendisliği birimi kuruldu. İlk sanayi projelerinden bazıları, Liudaowan Kömür Madeni, Ağustos İlk Demir Çelik Fabrikası ve Temmuz İlk Tekstil Fabrikası idi. Bu fabrikaların her birinde 15.000’den fazla işçi vardı ve kasıtlı olarak azınlık işçileri istihdam edilmişti.

İki ülkenin politik yakınlaşmasının bir sonucu olarak vize kısıtlamaları kaldırıldı ve birçok Sovyet pasaportu sahibi yeniden aileleri ile birleşmek üzere SSCB’ye döndü. Bu göçmenler, 1954’te Sovyet hükümetinin sıcak daveti ile gelmeye başladı ve bunlar için Çin’de maddi

teşvikler ilan edildi. Hükümet, her bir kişiye 3000 rubleye kadar hibe ve yeni göçmenlerin çiftçiliğe başlamasına yardımcı olmak için çiftlik hayvanları verdi.

Muhtar, bu erken gelenlere tipik bir örnektir. Muhtar'ın babası Alma-Ata'nın doğusunda bulunan büyük şehirlerden biri olan Şelek'te büyüdü ve 1949'da boşandıktan sonra çocuklarını bırakıp geri döndü. Muhtar, genç bir kadro olarak İli Vadisi'ndeki Gençlik Ligi'ne (Komsomol) üye oldu ve 1950-1952 yıllarında yer sahiplerine karşı reform hareketinin (yer ıslahatı) bir parçası olan hareketlere katıldı. Daha sonra İli'deki liseye kabul edildi ve orada 1952'den 1954 yılına kadar okudu. Okulda Rus veya Çinli öğretmen yoktu. Muhtar ve ablası, babasının ailesine kavuşmak istedi ve birlikte Gulca'daki Sovyet konsolosuna başvurular. Onlar SSCB'ye göç etmesine izin verilen ilk göçmen gruplarından biriydi. Onların gurubu, 100 aile ile birlikte İli nehri üzerinden tekneyle Kuzey Kırgızistan'a yola seyahat edecekti. Vize başvurusu kabul edildikten sonra ona ve kız kardeşine hazırlanmak için 10 gün süre verildi. Onlar, tüm göçmenlerle birlikte yolculuğun detaylarının anlatıldığı büyük bir toplantıya katıldılar.

Hükümet, Muhtar'ın Kuzey Kazakistan'da yeni açılan bölgeye gitmesini istedi, ama o ancak iki ay sonra Şelek'e gelebildi. Köye yerleştikten sonra ortalama 250 ruble hibe aldı. Aylık maaş 10 ila 20 ruble arasında idi. Bu paranın aynı zamanda 10 kuzu satın alınabilecek değeri vardı. Muhtar, parayı kendinin düğün işlerine kullanması için babasına verdi. O, hayatı boyunca Rusça öğrenmedi ve daha sonra köy okulunda tarih öğretmeni oldu. Şimdi artık emekli ve tüm çocukları Uygurca ve Rusça iki dilli yetişti, hepsi üniversiteyi bitirdi.

1954'te Kruşçev, Merkez Komitesinin Şubat Plenumu'nun sonunda, Kuzey Kazakistan, Batı Sibirya ve Altay'ın bozkırlarını tarım arazilerine değiştirmeye çalışan Virgin Lands Programı'nı ilan etti. 1954-1957 yılları arasında 60.000'den fazla aile bu topraklara taşındı. Brejnev'in de dâhil olduğu bu yıllarda birçok Sovyet öğrencisi ve yetkilisi bu bölgelerde dolaşıyordu. Brejnev o gezisinde şöyle yazar: "30 Ocak 1954'te, Merkez Komitesi Başkanlığı Kazakistan'daki durumu ve bakır madenleri ile ilgili proje ve bağlantılar hakkındaki görevleri müzakere için bir araya geldi. Ben, iki gün sonra uçakla Alma Ata'ya geldim."¹⁴ İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, savaş nedeniyle nüfus azalmış ve tarımda zayıflık söz konusu idi. Bu nedenle merkezi hükümet fazla işçiye ihtiyaç duyuyordu. Gözüne diktiği alanlardan biri, SSCB'de akrabaları olan Kuzeybatı Çin'in hoşnutsuz Uygur ve Kazakları idi. SSCB kendi ihtiyaçlarını karşılamak için Kuzey Kazakistan'daki açılmayan topraklarını işgal etmek amacıyla medya, televizyon ve gazeteler aracılığıyla göçmenleri cezbetmek için bir propaganda kampanyası başlattı.

Aynı zamanda Çin hükümeti de, İli Vadisi bölgesinden Sovyet Uygurları ve Kazaklarının bölgeyi terk ederek göç etmesinin ardından İli Vadisi'ndeki Çin karşıtı unsurlardan kurtulmak ve Çin'in iç kısmından gelen Han yerleşimciler için daha fazla yer boşaltmak için bu plana ayrıca ilgi duymuştu. 1952'den itibaren, Çin yetkililerinin mutabakat anlaşmasıyla Sovyetler, pasaportlarını "Sovyet Vatandaşları Topluluğu" aracılığıyla yayıyorlardı. Sonra, Sovyet pasaportlarını elde edenler SSCB'ye göç etmeye başladı. İlk gruplar 1954'te göçe başladı, ancak 1955'te bu hareket yaygınlaşarak kitlesel bir karakter kazandı. 1955 ve 1956'da elinde binlerce Sovyet pasaportu taşıyanlar, çoğunlukla İli Vadisi'ndeki Şincang'dan SSCB'ye göç etti.

En yararlı röportajımızdan biri, Gulca'daki Sovyet konsolosluğunda uzun yıllar çalışan Sultan-aka Gapparov iledir.¹⁵ O, Sovyetlerin Şincang'daki konsoloslukları aracılığıyla SSCB'ye göçmen çekmek için açık bir politika uyguladığını söyledi. 1950'lerin başında ve ortalarında, onlar göç etmeye istekli kişileri bulmada zorluk çekti. Bununla birlikte, on yılın sonuna doğru, 1957-1958 arasında "Büyük Atlama" adı verilen radikal politikaların ardından, kentsel ve kırsal kesimdeki ortak kullanım programı ve anti-sağcı kampanya ile birlikte siyasi tutuklamalar seferberliğinde daha fazla insan SSCB'de daha iyi bir yaşam

için ülkeyi terk etmeye hazırdı. Sovyet hükümeti yerel halkın rahatsızlığını ve memnuniyetsizliğini fırsat bilip SSCB'ye göç konusunda avantaja sahipti. Sultan, Şincang'daki Sovyet konsolosluklarının bir yılda 10.000 göçmen başvurusuna sahip olduklarını belirtti. Bu nedenle, Sovyet konsoloslukları Sovyet pasaportlarının alınma sürecini kolaylaştırdığını açıkladı. 1930'larda Şincang'a göç edenler ve onların evlatları, Sovyet vatandaşlığına resmen başvurma konusunda haklıydı, ama kriterleri nadiren kontrol edilirdi ve neredeyse Sovyet göçmeni olduğunu iddia eden herkes vatandaşlığa kabul edildi. Sultan-aka, 1950'lerin sonlarında ailesini SSCB'ye gönderdi ve kendisi 1960'ta Gulca'dan ayrıldı, çünkü artık yetkililerin SSCB'ye gitmesine izin vermeyeceklerinden korkuyordu.

Görüş­tüklerimizden birçoğu, Doğu Türkistan Cumhuriyeti (ETR) kurulduğunda resmi görevli olanlardı. ETR hükümeti yeni kurulan Çin Halk Cumhuriyeti'ne sızdığında, ayakta duran 30.000 kişilik güçlü ordusu Halk Azatlık Ordusu'na katıldı. Masimjan Zulpikarov, 1955'te SSCB'ye göçmen olarak yerleşen ETR ordusunda eski bir kâptandı. Masimjan, 1925'te Almatı'nın 110 kilometre doğusundaki bir ilçe olan Şelek'te doğdu. Onun ailesi 1931'de Stalin'in tasfiyesi sırasında çocuklarıyla beraber İli'ye göç etmişti. Ekonomik düzensizlik ve korku yüzünden ailesiyle birlikte Şincang'a taşınmayı seçmişti. 1944 yılında yerel ortaokulu bitirdi ve orada bir ilkokulda öğretmen olarak çalıştı. O yılın sonunda, Cumhuriyetçi Çin hükümetine karşı "Üç Bölge Devrimi" patladı ve Masimjan da isyancılara katıldı. 14 yaşındayken Doğu Türkistan Cumhuriyeti ordusuna girdi ve dokuz yıl hizmet yaptıktan sonra kaptan rütbesine yükseldi. O, Aralık 1949'da Muzdavan'ı geçerken Davan'daki garnizonun kumandanıydı. Daha sonra Gulca'da genel müdürlük görevine getirildi. Bu garnizondaki hizmetlerini otobiyografik roman "Muzdavan" da anlattı.

ETR ordusu, Halk Azatlık Ordusu ile birleştiğinde Masimjan'ın tutuklanma tehlikesi vardı ve sorgulanmak için Urumçi'ye geri çağrıldı. O dönemde ETR görevlilerinin birçoğu hapisaneye atıldı. Yeni Çin Komünist Partisi rejimindeki Uygur hükümet yetkilisi Sayfudin Aziz, araya girip onu hapis cezasından kurtardı. Masimjan, Sayfudin Aziz hakkında "kasıtlı olarak hata yapanlar, başkasının hatalarını takip edenlerden daha tehlikelidir ve bunlar ikinci kategoridedir" dedi. 1951'de ona Urumçi şehrinin komutanı olması teklif edildi. Masimjan, geleceğini düşünerek ordudan ayrılıp sivil memuriyete geçme kararı verdi ve bunun için Sayfudin Aziz'den yardım istedi. O dönemde Urumçi'de bir Sovyet maden ve metal kuruluşu vardı ve Masimjan isteyerek bu yeri seçti, çünkü onun Sovyet yurttaşlığını kazanmasını kolaylaştırabilirdi. O, "Ben karşı karşıya kaldığım cezanın kalıcı tehlikesinden dolayı ayrılmak istedim" dedi. 1955 yılında Sovyet vatandaşlığına geçtikten sonra ailesi ile birlikte SSCB'ye taşındı. Masimjan, göç edenlerin çoğunun aksine daha ileri seviyede bir eğitime devam edebildi ve Almatı'daki Abay Pedagoji Enstitüsüne kabul edildi. Ondan sonra da Enstitü'de öğretmenlik yaptı, Druzhba'da okul müdürü ve Kazakistan Yazarlar Derneği'nde editör olarak görev yaptı. Masimjan Zulpikarov şimdi Kazakistan'da en tanınmış Uygur yazarlardan biridir.

Çin ve Şincang'da Radikal Dönem

Kruşçev'in 1956'da Stalin'e (1953) saldırdığı konuşması ve kişilik kültü etrafında dolaşması, Mao tarafından iyi karşılanmadı. Mao'nun sosyalist kampı yönetmek için kişisel hırsları vardı. Çin, komünist bloktaki Sovyet'in ideolojik ve politik liderliğine açıkça meydan okumaya başladı. Bu araçlardan biri, belirgin bir şekilde Çin tarzı bir siyasi kampanyası geliştirmektir. McMillen, Şincang siyasetini şöyle anlatır: "ÇKP'nin sosyalizme ulaşmak için Sovyet modelini seçmesi, Sovyet nüfusundaki azınlık unsurları ve Şincang sakinlerine eleştiri ve yok etme siyasetini seçmesiyle aynı amacı taşıyordu".¹⁶ Yerel Uygur ve Kazak yetkililerini tanımlama ve eleştirme süreci, 1956 yılında Çin iç politikalarında daha radikal bir tutuma geçilmesiyle yavaş yavaş başladı. Yüz Çiçekler kampanyası olarak bilinen sadık entelektüellere yapılan hareket, 1956'da başladı ve 1957 Haziran'ına kadar

devam etti. Mao, bu hareketten sonra çok fazla konuşanları cezalandırarak anti-sağcı davranışını sürdürdü. 1957 yılı sonunda, Çin Komünist Partisi, ülke çapında, ülkenin önde gelen akademisyenlerinin bir kısmını da içeren 300.000'den fazla entelektüeli "sağcı" olarak damgaladı. Şincang'da, bu şekilde fişlenenlerin çoğuna "bölücü" denildi.

1957'de Mao tarafından başlatılan Yüz Çiçek hareketi, Çin Komünist Partisi'ndeki kötü niyetlileri düzeltme amacını taşıyordu ve bunların çoğu yerel durumu iyileştirme umuduyla konuşanlardı. Daha sonra bunlar, devletin düşmanı olarak damgalandı ve birçoğu çalışma kamplarına gönderildi. Çin'in dört bir yanındaki aydınların birçoğu "sağcılar" olarak damgalanmıştı, arasında birçok Uygur ve Kazak lider de vardı. Mayıs 1958 sonlarında birkaç yüksek rütbeli azınlık kadrosu, yerel milliyetçiler olarak açıklandı ve görevden alındı. McMillen, "Yüz Çiçek Hareketi" döneminde yerli milliyetçilere karşı düzeltme hareketi sürdürülüp özellikle azınlıkların gelenek ve örf adetlerine önceki gibi saygı göstermek ve Şincang'ın özel durumuna bakarak iş yapma konusunun tersine döndüğünü ifade eder.¹⁷ Çin iç politikaları Şincang'da icra edildiğinde, her zaman benzersiz bir gerginlik ortaya çıkmıştır. Çin'in diğer bölgelerinin aksine bu hareket, Han dışındaki azınlıkların "bölücülük" eğilimlerine odaklandı.

Göç periyodunda SSCB'ye göç eden Uygur ve Kazakların çok olması, Çin hükümetinin radikal ekonomik ve siyasi politikalarını değiştirdi. "Büyük Atlama" ve "Halk Komün" hareketi bu politikalarından dolayı ortaya çıktı ve göç akışında doğrudan bir etkiye sahipti. GLF (Büyük Atlama), sanayi üretimini kayıt seviyelerine yükseltmek için tasarlanan cesur bir ekonomik ve politik hareketti. Kruşçev, açıkça "Büyük Atlama"yı hedef aldı ve ÇKP liderlerini kınadı.

Kampanyaların sonuçlarından biri de birkaç yıl süren sıkıntı ve kıtlık durumuna sebep olan tarım politikalarının yanlış yönetilmesi idi. Kıtlık, GLP'nin tarım politikalarının bir sonucuydu ve 1959-1962 yılları arasında Çin'de çoğu çocuk olmak üzere yaklaşık 20 milyon kişi öldü. Bu radikal politikalar yüzünden açığa çıkan sosyo-ekonomik çalkantı, Uygur ve Kazak ailelerinin birçoğunun SSCB'ye taşınmayı düşünmesini beraberinde getirdi. Bilgi kaynaklarımızın çoğu, bu yıllardaki karalama politikasından ve bir kişinin ailesini beslemenin ne kadar zor olduğundan bahsetti. Aile hayatında sıcak yemekleri sadece okulda veya resmi yerlerde yiyebilme sorunu yaşandı. Çünkü evde fazla yiyecek kalmamıştı. Onüç yaşındaki çocuklar ve büyükler çalışmaya ve siyaset öğrenme kurslarına gönderildi. Birçok Uygur ve Kazak ailesine SSCB'nin maddi çıkarlarını savunan Sovyet propagandası ısrarla kabul ettirildi.

1950'lerde Sovyet hayatı ve Sovyet başarıları hakkında yayınlayan belgesel filmleri, Devrim ve Almanlara karşı "Büyük Vatanseverlik Savaşı" konusunu içeren sinema filmleri Çin sinemalarında sürekli oynatılıyordu. Ablet Kamalov'un ebeveyni ve büyük kızkardeşleri popüler Sovyet filmlerinin repertuarına ait bilgilere sahipti ve Sovyet çiftçilerinin mutlu yaşamını gösteren "Kolkhoz" teması olan filmler de vardı. Bir başka propaganda aracı, Şincang'ın okullarında öğrencilere sunulan Sovyet edebiyatıydı. Aynı propaganda konusunu işleyen tüm önemli edebi şiirler, romanlar ve kısa öyküler Uygur ve Kazakçaya da çevrildi ve ders kitaplarına, diğer eğitim materyallerinin içerisine yerleştirildi. Elbette radyo yayıncılığı da Sovyet hayatının yayılmasında etkili oldu. Almatı ve Taşkent'te Uygur radyo istasyonları kuruldu. Taşkent radyo programları özellikle Şincang Uygurlarına hitap etti.

Şehirlerde ve köylerdeki normal iş yaşamı radikal politikaların etkisine odaklandı. Urumçi şehrinin sanayisi, hükümet birimlerinin ulusal direktifleriyle uğraşırken 1958'in ilk sekiz ayında kapandı. Okullar, fabrikalar ve devlet daireleri hareketin bir göstergesi olarak kapatıldı.¹⁸ Bu siyasi hareketlerin yoğunluk derecesini kıyaslamak bile zordu. Onlar, hâkim oldukları süre boyunca insanların hayatlarına egemen oluyordu ve bu hareket bittikten

sonra hayat çoktan değişmişti. Sovyet pasaportu olan veya pasaport alma imkânı bulan aileler, SSCB'ye göç etme planları yapmaya başladı. Sınırın yakınında yaşayan diğer aileler ise sınırı pasaportsuz geçmeyi düşünmeye başladı.

Nijatcan ve karısı bu grubun temsilcisidir. O, Urumçi'de yaşayan dördüncü jenerasyondur. Bir mülakatımızda, 1957 yılında Şincang Gazetesi'nde çıkan ve radikal bir değişime işaret edilen ilk makaleyi okuduğunu söyledi. Kadrolar siyasi toplantılara katılmak için etnik gruplara bölündü. Nijatcan radikal dönemin başladığı yıllarda, Endüstri Koleji'nde genç bir öğretmendi. Uygur kadroları, hükümet politikasına karşı bir şey söylediğinde “yerli milliyetçiler” ya da “yerel milliyetçiler” olarak damgalanıyordu. O, damgalanmadan siyasi toplantılara katılmayı başarabilirdi, ancak SSCB'de akrabalarının olması nedeniyle endişeliydi. Aralık 1959'da Urumçi kentinde gıda sıkıntısı nedeniyle üniversite ve liselerde ertesi yılı Mart ayına kadar okullar kapandı. O yıl baharda, öğrencileri daha iyi beslemek için Urumçi'deki kolejlerden altı tanesi Kaşgar ve diğer güney Şincang şehirlerine taşındı. Endüstri Kolejinde her birinde 45 öğrenci olan 12 sınıf güneye taşındı. 1961 yazında kıtlığın hafiflemesiyle öğrenciler evlerine geri gönderildi. Nijatcan, güney Şincang'da bir öğretmen ile Komünist Parti Sekreteri tarafından düzenlenen basit bir komünist tören ile evlendi. Kısa bir zaman sonra genç çiftler, Urumçi'ye göç etme iznini aldı ve Mart 1962'de Nijatcan 24 yaşındayken Urumçi'den ayrıлып SSCB'ye yola çıktı.

İki ülke arasındaki uçurumun genişlemesinde bir başka önemli faktör Sovyetlerin Çin'in nükleer silahlar oluşturmaya yardım etme kararıydı. 1959'da Kruşçev, bilimsel bilgileri kısıtlamaya ve önemli Sovyet bilim adamlarını geri çekmeye başladı. Bu, nükleer savaşa yönelik derin bir felsefik anlaşmazlık ile ilgiliydi. Mao, komünist hareket için savaşın yararı konusunda olumlu idi ve bunu kaçınılmaz fırsat bildi. Eğer böyle bir savaş olursa Çin'in büyük nüfusuyla galip çıkacağına inandı. Ancak Rus liderler, bunun dünyanın sonu olacağına inanıyordu. Çinliler, 1950'lerde Sovyet teknolojisine büyük bir finansal yatırım yaptı ve onlara yardım etti. Şimdi borçlarını tahıl ile ödemek zorunda kalacaklardı. Kendi halkı açlık çekerken, Çin bilimsel ve endüstriyel projelere para ödemek için tahıl ihraç ediyordu. Sınırın iki tarafında da karşılıklı sıkıntılar artıyordu.

1960 yazında, Çin'deki mühendisleri, teknisyenleri, bilim adamlarını ve öğretmenleri içine alan tüm Sovyet uzmanları geri çağrıldı. 1390 kişi ve aileleri ile toplamda yaklaşık 4000 kişiye ulaştı.¹⁹ Çin'in uzun vadeli modernizasyon planları üzerinde yıkıcı bir etki yaratacak olan endüstriyel projeler ve akademik araştırmalar için onlarla birlikte planlar hazırladı. İki ülke arasındaki kopuş açıldı, ancak aralarındaki sınır üç yıl daha açık kalacaktı. Uygur aileleri siyasi taraf seçmeye mecbur edildi. Mülakat yaptıklarımızın bir kısmı, Çinlilerin her yerde Sovyet pasaportuna sahip olan; eşek, at gibi hayvanları Sovyet pasaportuna değiştirecek olan çiftçi aileler aradığını söyledi. Çünkü bazı aileler, resmi göç işlerinin belgelerini beklemiyordu.

O dönemde belgesiz sınırdan kaçanlar arasında Ömer ve onun küçük ailesi de vardı. Ömer, iki yetişkin kızı ve aileleri ile yaşayan, İli'de fakir bir köylü ailesinden olan ve ETR ordusuna 14 yaşında katılmış şimdi emekli bir şoför. 1950'li yıllarda PLA ve ETR'nin birleştiği orduda üç yıl askerlik yaptı. O, 1954 yılında Şincang Enstitünde Felsefe Bölümüne (Marksizm ve Leninizm) girdi ve 3 yıllık bir eğitimi tamamladı. Çin'in diğer kısımlarına olduğu gibi, Komünist Parti azınlık halklarının büyük bir kısmını genç Uygur, Kazak erkek ve kadınlarını işe alıyordu, özellikle de mevcut elitlere sadık olmayan yoksul ailelerden seçiyorlardı.

Ömer ve eşi Patigul 1957'de Komünist Partisi sekreteri tarafından bir “zamanevî toy” ya da “modern düğün” olarak adlandırılan düğün töreni ile evlendirildiler. Sonra onlar, gizlice İslami evlilik (nikâh) yapmak için bir mollayı davet ettiler. O, İli yakınındaki bir köyde anti-sağcı hareketin üstesinden gelmek için memur olarak çalıştı. Ömer, belirli siyasi

çalışmalardan sonra kendinin eleştirilmek için seçildiğini fark etti. Daha sonra eski meslektaşları olan okul kadroları, ona karşı 21 gün siyasi savaş açtı. Ömer, sınıfın yoksulları içinde en yoksul oldu. Ömer, sağcı olarak damgalandıktan sonra işini de kaybetti. 1961’de Ömer, Urumçi Petrol Enstitüsünde Marksizm eğitimi için geçici öğretmenlik işini buldu. Bu en kötü tayin süreciydi. Yetişkinler aylık 200 gram pirinç ve unun yanı sıra 2 kg etten fazla alamıyordu. Urumçi’deki işi geçici olduğu için Patigul’un Sovyet sınırına 10 kilometreden daha az mesafedeki memleketi Çöçek’e (Tacheng) taşınmaya karar verdiler. Orada hiçbir öğretim işine ihtiyaç kalmadığı için bir çiftçi olarak çiftliğe gönderildi.

1962 baharında Ömer, 1930’lu yıllarda bu yere gelen ve geri dönmek için gizlice sınırdan kaçmayı planlayan Kazak gurubunu duydu. Bir akşam, risk alarak kaçmayı planlayan bu guruba katılmaya karar verdi. Onun gurubunda 21 kişi vardı. Sınır boyunca 16 km yürüdüler ve 12 Nisan 1962’de gece yarısı sınırı geçtiler. Sınırı bekleyen Çinli askerler yoktu. Sonra, Sovyet askerleri onları bir bekleme odasına götürdü ve guruba ne yapacağına karar vermek için Başkent Alma Ata’ya telefon açtılar ve kalmalarına onay çıktı. Daha önce, belgesiz gelen göçmenler Çin makamlarına geri gönderilmişti. Ömer, başkalarıyla birlikte geri dönüp karısını ve çocuğunu almak için izin istedi. Geri dönmesine izin verilmedi, ancak sınır muhafızları ona Sovyetlerin akrabalarından tarafta onlara yardım edebilecek insanların olduğunu söyledi. Sonra, Ömer’in karısı ve kızı başka bir belgesiz göçmen grubuyla 15 gün sonra geldi. Bütün aileye daimi ikamet belgesi verildi ve Ömer, eğitim durumuna rağmen Semipalitinsk yakınlarında yakın zamanda açılan Virgin Land adındaki devlet çiftliğine gönderildi. Orada, ne Uygur topluluğu ne de Uygur nüfusu vardı, çünkü onları orada tutmak niyetleri de yoktu, bu yüzden ellerinden geleni yaptılar ve sonra Almatı yakınlarındaki Uygur banliyösü Druzhba’ya taşındılar. Ömer, diğer Uygur erkekler gibi devlet kuruluşunda şoför olarak çalıştı. 1980’lerin ortalarında sınırın açıldığı dönemde Ömer, akrabalarını görmek ve aile bağlarını yenilemek için birkaç defa Şincang’a gitti.

29 Mayıs Olayı

1962 yılının sonbaharında SSCB, elinde pasaport olup olmamasına bakmaksızın göç etmek isteyen herkes için Horgos’ta sınırlarını açtı. Bu olay, o devre ait en çok hatırlanan 29 Mayıs Olayı’dır. “Sınırın açılması” sözü Uygur, Kazak ve Hui (Dungan) toplulukları arasında söndürülmesi güç bir yangın gibi merak konusu olmuştu. Birçok aile sadece birkaç gün kalmak için her şeyi bırakıp SSCB’ye geçmek amacıyla hazırlık yaptı. O günlerde gidenlerin birçoğu sınıra yakın yerlerde yaşayan köylülerdi. 1962 yılının bahar aylarında sınırdan geçenlerin sayısı hakkındaki tahminler değişik, ancak Sovyet yazarlar tahmini olarak 100.000 sayısını verir.²⁰ Almatı’da komşularımızdan biri, 1950’lerin sonlarında Urumçi’deki Petrol Okulu’ndan mezun olan Uygur petrol mühendisi Batur’dur. Batur mezun olduktan sonra, Şincang’da Sovyet yardımı ile geliştirilen ilk büyük ölçekli petrol sahasında çalışmak üzere Karamay’a gitti. 1959-1960’da Sovyet danışmanlar ayrıldıktan sonra, Ruslardan eğitim almış teknik çalışanlar için hayat zorlaştı. Batur ve karısı her şeyi risk almaya karar verdi ve 1962 baharında sınırdan toplu göç edenlere katılıp yola çıktılar.

Gulca’nın kentsel bölgesinde yaşayanlar, şehir otobüs istasyonundan sınır kasabası Chingpanze’ye 64 km’lik bir yolculuk için devlet otobüsünden bilet almayı planladılar. Otobüsler 29 Mayıs’a kadar planlandığı gibi saatinde gidiyordu, ama aniden yolcuların biletleri geçersiz sayıldı. Umutlu göçmen toplulukları durumu protesto etmek için toplandılar. İli Kazak Özerk Bölgesinin ilçe idare ofisine kadar yürüdüler. Protestocular binayı yağmaladı ve sonra Komünist Parti binasına hareket ettiler. Onlar binanın yanına yaklaştıklarında, Komünist Parti binasıyla birlikte İli askeri bölgesinden ateşli silahların mermilerine maruz kaldılar. Çoğu kişi orada öldü, çoğu da yaralandı. Daha sonra yaralılarından bazıları kent hastanelerinde tutuklandılar. Sıkıyönetim yasal olarak ilan edildi.

Olaydan sonra Çinli yetkililer “karşı devrimci ayaklanma” diye adlandırılan açık bir kitlesel tutuklama ve soruşturma hareketi başlattılar. Birçok masum insan gözaltına alındı, onlara suçlu gibi davranıldı, cezaevine gönderildi, onların arasında SSCB’ye gitmek isteyenler de vardı. Tutuklananların bir kısmı Çin Komünist Partisi üyesiydi, partiden ihraç edildiler ve sırayla görevlerinden atıldılar. Tutuklananlar arasında en çok bilinenlerden biri Uygur yazar ve Çin Halk Temsilciliği Kongresi üyesi Zunun Kadiri idi. O, 20 yılını hapisnede geçirdi. Son on yılda Sovyetler Birliği-Çin ilişkileri düzelmeye başladığında, sınırı geçmekte başarılı olan kızının onu ziyaretine izin verildi ve Almatı’da vefat etti.

29 Mayıs olayından sonra Çin hükümeti, yalnızca Sovyet pasaportu olanlara göç etme izni verdi. Ablet Kamalov’un ailesinde (bu makalenin ortak yazarı) pasaportu olan sadece en büyük ablası Hanipe idi. 1963’ün başında Çin hükümeti, İli vadisi dışındaki tüm Sovyet pasaport sahiplerini temizleme yönünde talimat verdi. “Sovyet pasaportu”nun belki de bir çocuğa veya çocuklara atıf yapan belgeler olduğunu düşündüğümüzde, bugün düşündüğümüzden biraz daha farklı bir terimdir. Hanipe’nin pasaportunda dokuz kişi listelenmişti, ancak o, hükümetin eşinin ailesinin tümünün de listeye alınmasına izin vermediği sürece ayrılma emrine uymayı reddetti. Sonunda hükümet izin verdi ve bütün akrabaları pasaportta listelendi. Gulca’dan sınır kapanmadan önce, 4 Nisan 1963’te ayrıldılar. 1980’lerin ortalarına kadar SSCB’den Çin’e ya da Çin’den diğer tarafa geri gitme hakkı verilmedi.

Görüştüğümüz ailelerden 1950’lerin sonlarında gerçekleştirilen radikal politiklardan en fazla etkilenen aileler arasında Ahmetcan ve kardeşleri vardı. Onun hikâyesi yukarıda bahsedilen politik ve sosyal konuları anlamak için çok yol göstericidir. Ahmetcan’ın babası Abdulla, Stalin’in politikalarının sonucu olan göç akınına katıldı ve 1930’da 18 yaşındayken SSCB’deki Uygur bölgesinde İli ilçesine taşındı. Orada evlendi ve beş çocuk sahibi oldu, Ahmetcan 1945’te doğdu ve çocukların en büyüğü idi. 1957’de Abdullah, tutuklamaların ilk turunda yakalandı ve sağcı, Sovyetperest (Sovyet yanlısı) diye damgalandı. Tutuklandıktan sonra ağır kömür taşımak üzere görevlendirildiği kampa gönderildi. Sonunda bir fiziki sakatlığı oldu ve 1959’da vefat etti. Annesi haberi öğrendikten sonra, yaşama iradesini kaybetti ve bir yıl sonra acı içinde öldü.

Ahmetcan’ın annesinin ölümünden sonra, yeni kurulan komün yönetimi onların evlerini devraldı ve bir Çin ailesine verdi. Babanın olumsuz politik etiketi yüzünden çocuklar “bez-grajdan” (Çin vatandaşlığından çıkarılma) olarak damgalandı ve yaşadıkları yerde herhangi bir istihkak bileti verilmedi. Ahmetcan, küçük kardeşlerinin bakımını üstlendi ve ailesinin küçülmesinden sonra zor üç yıl başladı. Onun bir eşek arabası vardı ve insanlar için ağır yük taşıyarak para kazandı. En küçük kız kardeşi üç yaşında bile değildi ve annesi için sürekli ağlıyordu. Bu sırada birçok kişi açlıktan öldü, onların içinde bazı komşuları da vardı. Çocuklar az istihkaka sahiplerdi, çünkü yetişkin işçilere öncelik verilmişti. Kasım 1962’de hayat iyice zorlaştı ve yerel Sovyet konsolosundan yardım talep etmeye karar verdi. Kendi pasaport sahibi değildi, ama babasının bazı belgeleri vardı. Konsolosluk 1963’te onun göç etmesine izin verdi. Konsolosluk pasaport belgesine dokuz akrabasını daha ekleme fırsatı verdi.

O, Xibo bölgesindeki Chapchal piriç tarlasında çalıştı ve eşek arabasında yemek taşıdı. Bu şekilde birçok insanla tanıştı. O, buğday tarlalarının yakınındaki tünellerde tahıl saklayan kemirgenleri avladığını hatırlar. Bir kova ve kürekle silahlanan bu kişi, tünellere baskın yaptıktan sonra, bir tahıl kovaşından, hatta zaman zaman üç kova kadar, daha az ürünle asla geri gelmedi. Onları yerli su değirmenine götürüp yerine un alacaktı. Ahmetcan sıklıkla 30 km’lik mesafe olan iki komün arasında eşek arabasını sürdürmeyi devam etti. Ocak 1962’de bir gün hava o kadar soğuktu ki yağın çok kar dolayısıyla onun arabayı sürmesi çok zordu. Yolda gece kurtlar vardı, o yüzden Ahmetcan gece yalnız yola gitmekten korktu. O, komün yakınındaki yolda kendi ile aynı yaşta bir çocuk ile karşılaştı.

O çocuk hemen yanında ekmek olup olmadığını ve yanındaki sebzelerle ekmeği değiştirmek istediğini söyledi. Ahmetcan ona bir ekmek verdi ve bir gece onunla birlikte kalması karşılığında bir ekmek daha vereceğini söyledi. O günlerde kişi başına bir bilete üç tane ekmek alınabilirdi ve bu ekmek biletle alınan değerli bir ekmektir.

Bu çocuğun adı Osmancan idi ve onu ailesinin yaşadığı yere götürdü. Ayrıca onlar da “bezgrajdan (vatandaş olmayan)” idi. Onlar, komün istasyonunda penceresiz bir kömür odasını ev yapmıştı ve orada yaşıyordu. Annesi kör idi ve iki küçük çocuk vardı, biri 5 yaşındaki erkek Musa ve biri 7 yaşındaki kız Zeytunam idi. İkisi de çıplaktı ve çıplak vücutları kömür tozuyla kaplanmıştı. Osman tüberküloz hastasıydı. Onların ne yiyeceği ne parası ne de ilacı vardı. Ahmetcan kızın “Abi ekmek ver!” veya “Abi, lütfen bana biraz ekmek ver!” diyerek seslenmesini hala hatırlıyor. Sonra annesi dedi ki “Oğul, bana bir parça verir misin?” ve sonunda erkek çocuk da aynı şeyi söyledi.

Ahmetcan onlara SSCB’ye gitmek isteyip istemediklerini sordu. Anne ağlamaya başladı. “Ablam orada!” dedi ve sonra “Eğer gitmezsek burada öleceğiz!” dedi. Ahmetcan onların pasaport için fotoğraf çektirip kendisine vermeleri gerektiğini söyledi, ancak anne, para olmadan nasıl gidebileceklerini sordu. Ahmetcan sonraki pazartesiye kadar hazırlıkları tamamlamaları gerektiğini ve kendisinin gelip onları alacağını söyledi. Onlarla vedalaştıktan sonra yolculuğuna başladı.

Ahmetcan o gün sabah erken yaşlı bir kadının ağladığını gördü. Ahmetcan, “Teyze ne oldu?” diye sordu. O “Eğer Tanrı bana yardım etmezse, sen ne yapabilirsin?” diye cevap verdi. Ahmetcan “Benimle SSCB’ye gitmek ister misiniz?” dedi. “İçeri gel” dedi teyze.

Mukaddes Teyze, zengin bir kadındı ve Ahmetcan hayatında hiç böyle bir zenginlik görmemişti. O Kazakistan’ın başkenti Almatı’da büyümüş ve şimdi geri dönmek istiyordu. Ama herhangi bir belgesi yoktu ve geri dönmek için ne yapacağını da bilmiyordu. Kocası vefat etmiş ve üç kızı çoktan evlenmişti, onlarda yakınlarda yaşıyordu. Ahmetcan’ın ayaklarında düzgün ayakkabısı bile yoktu ve derileri ayağına sarmıştı. Odanın sıcaklığında, derinin çevresindeki buzlar eriyip yere damlamaya başladı. O çok utandı, ama Mukaddes Teyze onun ellerini ve ayaklarını kendi yıkadı. Teyze, onun çoraplarını çıkarttı ve toplayıp çöpe attı. O hayatında hiç iç pantolon giymemişti. Teyze, ona iç giyimleri ile birlikte birçok giyecek verdi. Bu güzel şeyler, o sabah çıplak çocuklar ve kör anneye yardım sözü ile ayrıldıktan sonra oldu.

Teyze, ona ayrılmadan önce 10 tane ekmek verdi. Ahmetcan pazartesi günü onu fotoğrafçıya götürüleceğini söyledi. Teyze, sen gidene kadar ben seninle ilgileneceğim, dedi. Mukaddes Teyze, sözünde durdu. O, Ahmetcan ve kardeşlerinin, kömür deposunda yaşayan ailenin yanı sıra birlikte yola çıkacak 23 yolcunun masraflarını karşılamada başıbaşı oldu. Bu arada Ahmetcan, Çin’den SSCB’ye gitmek isteyen ancak belgesi olmayan iki aile daha buldu. Bunları da maderşahi Mukaddes Teyze olan bir aile gibi gösterdiler.

Geniş kapsamlı bir aile olduğu için onlar 28 Nisan 1963’e kadar dört ay beklediler ve belgeleri hazır oldu. Ahmetcan, o gurupla gitmeyi başaramadıkları takdirde, oradaki herkesin öleceğine inanıyordu ve sadece üç yıl sonra Kültür Devrimi oldu. O dönemde, Sovyet tarafında akrabaları olan insanlar büyük sıkıntı çektiler. Mukaddes Teyze yeniden evlendi ve Almatı’daki ailesi ile birleştikten sonra 1976’da vefat etti. Ahmetcan’ı akrabalarıyla tanıştırdığında, “Bu benim oğlum, akrabalarımızdan biri olarak görün!” dedi. Onlar da o zamandan beri böyle devam ettiler ve hala birbirleri ile düzenli olarak görüşüyorlar.

Sonuç

Tartışılan son göç, 1954’ten 1963’e kadar Uygur ve Kazakların Şincang’dan SSCB’ye olan göçüdür. 1962’deki toplu göç olayından önce, sadece göç etme talebinde bulunan Uygur ve

Kazaklara vize verilebilirdi. Bununla birlikte görüldüğü gibi, Şincang'daki Sovyet konsoloslukları, bu süreçleri çok liberal bir şekilde yorumladı ve SSCB'de ilişkisi olmayan binlerce Uygur vize alabildi. Bu politikanın 1949'da Gulca'daki Sovyet konsoloslğunun 1930'larda Sovyet pasaportu ile SSCB'den geri göç edenler için uygulandığını ortaya koyduk. 1962 öncesi göç edenler arasında ETR'nin etkin katılımcılarını içine alan birçok entelektüelin ailesi vardı.²¹ Onların çoğu, Sovyetler ile yakın ilişkide olanlardı ve hapsedilmeleri söz konusuysen Sovyet diplomatik misyonlarının onları desteklediği görülmektedir.

1962'deki göç sırasında, SSCB'ye taşınan göçmenlerin büyük çoğunluğu, Çin-Sovyet ilişkilerinin ve Şincang'da hedeflenen Sovyet politikalarının mantıksal sonucu idi. Belli ki Çin-Sovyet ilişkilerinin bozulması nihayet diplomatik ilişkilerin kopmasına sebep olacaktı, Sovyetler Çin ulusal politikasının başarısızlığı ve Çin yönetiminin iç sorunlarına sebep olan siyasi bir eylem düzenledi. 1950'lerin başında Sovyetler, Uygurların Şincang'dan göç etmesini desteklerken Kuzey Kazakistan'daki bakır yataklarını açmayı gerçekleştirmek için insan gücüne olan ihtiyaçları dolayısıyla bu durumu memnuniyetle karşıladı, ancak 1962'de artık buna ihtiyaçları kalmadı. Ne 1962'den önce ne de sonra, Uygurlar çoğunlukla Kuzey Kazakistan'a gönderilmedi. Onlar Alma-Ata şehri, Semirech ve çevresindeki farklı kentlere gönderildi. Sadece bir avuç Uygur, Kuzey Kazakistan'a gönderildi, fakat onlar şanssızdı, sonunda çoğu Semirech'e taşındı. 1963'te Ablet Kamalov'un ailesi, Karagandy oblastına gönderildi, ama sonra kızkardeşinin kocasının ailesinin yardımıyla Almatı'da yaşadılar ve onların buraya yerleşmesine izin verildi.

Uygur diasporası için 1950 ve 1960'lardaki Uygurların göçü eski Orta Asya Cumhuriyetlerinde olumlu bir rol oynadı. Bu göç, Uygur toplumuna yeni bir hayat verdi. Özellikle Sovyet Uygurlarının kültürel yaşamı için önemliydi, çünkü sayısız Uygur entelektüeli SSCB'ye göç etti ve kültürel alanlara katıldı. Yeni göçmenler tüm alanlara katkıda bulunmuşlardır ve göçmenlerin çoğu kendi mesleklerinde uzman oldu. Bunların arasında tanınmış birçok yazar vardır. Kazakistan halkları yazarlarının en yüksek derecesini alan Ziya Samadi, şair Khelil Khamraev, ünlü Masimjan Zulpikarov ve Patigul Sabitov en çok tanınanlardan bazıları. Yine gazeteci, akademisyen, sanatçı, müzisyen ve öğretmenler yetişti. Doğu Türkistan Cumhuriyeti hükümeti ve ordusunun sayısız katılımcısı, Uygur topluluğunu oluşturdu ve burada öncekinden daha çok anti-Çin havasını yarattı. Sovyetler, Çin'e karşı düşman olduğu dönemde bunu fırsat bilip kullandı. Aktivistlerden biri Yu. Mukhlisov, Çin karşıtı faaliyette bulunmak için "Şarki Türkistan Avazi" veya "Doğu Türkistan'ın Sesi" kitapçığının yayılmasına izin verildi. Uygur entelektüelleri arasında Çin'e karşı duyguların gelişmesi, bağımsız Kazakistanın ilk dönemlerinde Doğu Türkistan'ın özgürlüğünü hedefleyen siyasi oluşumların kurulmasına yol açtı. Çin hükümetinin baskısı nedeniyle bu oluşumlar, 1996'da diğer Orta Asya Cumhuriyetlerinin Şanghay anlaşmasına katılmasıyla Kazakistan makamları tarafından yasaklandı.

Uygurların Orta Asya'ya göç etmesinin başlıca sonuçlarından biri de, toplu göç sorunu da dahil orada önceki zamanlarda göç eden ve onların torunları olan bölge göçmenlerinin "Yerli" olarak adlandırılması ve 1950-1960'larda göç edenlerin "Hitaylık (Çinden olanlar)" diye adlandırılmasıyla iki Uygur grubunun yaratılmasıdır. İlk olarak, bu gruplar arasındaki kültürel farklılıklar çok anlamlıydı. "Yerli" olanlar daha çok Ruslaşmış, yeni gelenler ise Rus dilini bilme konusunda daha zayıf idiler. Sonuncusu da yeni göçmenler tipik itirazlarla karşılaştığında, onların Sovyet toplumuna dâhil olması daha zorlaştı. Uygurların bu iki grubu arasında kültürel ve psikolojik farklar azalmaya başladı, özellikle de gençler arasında. Şimdi "Hitaylık" demek Şincang'da yaşayan Uygurlarla daha çok ilişkiye sahip olmak anlamındadır.

Çin ile SSCB arasındaki sınır, 1980'lerin ortalarında ve sonrasında yeniden açıldı. O dönemde uluslararası sınırı geçerek akrabalarını ziyaret etmek ve ticaret yapmak isteyenlerle yeni bir göç dalgası meydana geldi. Uygurların iki topluluğu arasındaki etkileşim, her iki taraftaki Uygur kimliğinin kavranmasına yardımcı oldu.

Kaynaklar ve Notlar

- ¹ Farklı kaynaklarda göçmenlerin sayısı 60.000 ile 100.000 arasında değişmektedir.
- ² MOSELEY G. (1966), *A Sino-Soviet Cultural Frontier: The İli-Kazakh Autonomous Chou*, Cambridge: East Asian Research Center, Harvard University; ROBERTS, S. (1998), "Negotiating Locality, Islam, And National Culture in a Changing Borderlands: The Revival of The Meshrep Ritual Among Young Uighur Men in The İli Valley", *Central Asian Survey*, Vol 17, No 4, s. 673-699.
- ³ Bu isim edebi olarak buğday hasatı yapanları karşılmasına rağmen, Kaşgar bölgesinden İli vadisine 18. yüzyılda Qing imparatoru askerlerinin zorlamasıyla verimli topraklardaki çiftliklere yerleştirilen Uygurların kimliğini açıklamada etnik bir terim olmuştur.
- ⁴ SCHUYLER E. (1876), "Turkistan: Notes of a Journey in Russian Turkistan, Khokand, Bukhara, and Kuldja, Vol 2 (New York: Scribner, Armstrong, and Co., 1876), s. 164.
- ⁵ HSU I. (1965), *The İli Crisis: A Study of Sino-Russian Diplomacy 1871-1881*, Oxford: Clarendon Press.
- ⁶ BARATOVA G. "Uigury v Kazakhstane i Srednei Azii v XIX-XX vv.
- ⁷ Göç-göç, Uygurcada bir yerden başka bir yere göç etmek için kullanılan bir terimdir.
- ⁸ 1911 yılında Qing İmparatorluğu'nun yıkılma başarısı ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulması Şincang'da küçük değişiklikleri beraberinde getirdi. Qing valisi Yang Tseng-hsin eski Qing yönetiminin eyalette izlediği politikaları devam ettirdi.
- ⁹ Almatı Oblastı Devlet Arşivi, No 4.
- ¹⁰ BARMİNE A. (1945), *One Who Survived*, New York: Putnam, s. 231-232.
- ¹¹ BENSON L. (1990), *The İli Rebellion*, Armonk, NY: M. E. Sharpe; FORBES, A. (19886), *Warlord and Muslim in Chinese Central Asia. A Political History of Republican Sinkiang 1911-1949*, Cambridge: Cambridge University Press; WANG D. (1999), *Under the Soviet Shadow. The İning incident. Ethnic Conflicts and International Rivalry in Xinjiang 1944-1949*, Hong Kong: The Chinese University Press.
- ¹² MCMILLEN D. H. (1979), *Chinese Communist Power and Policy in Xinjiang, 1949-1977*, Boulder, CO: Westview Press, s. 59.
- ¹³ CHRISTOFFERSON G. (1993), "Xinjiang and the Great Islamic Circle: the impact of transnational forces on Chinese regional economic planning", *The China Quarterly*, No 133, s. 130-151.
- ¹⁴ BREZHNEV L. I. (1979), *Virgin Lands. Two years in Kazakhstan, 1954-5*, Oxford: Pergamon Press, s. 3.
- ¹⁵ Sultan Gapparov, şu anda İsveç'te yaşıyor. Ablet Kamalov, 23-30 Ekim 2003 tarihleri arasında Lund Üniversitesi ve Stockholm'da onunla mülakat yaptı. Mülakatta Margareta Hook ve Frederic Fallman da makalenin yazarlarını minnettarlıklarını ifade etmiştir.
- ¹⁶ MCMILLEN D. H. (1979), *Chinese Communist Power and Policy in Xinjiang, 1949-1977*, Boulder, CO: Westview Press, s. 117.
- ¹⁷ MCMILLEN D. H. (1979), *Chinese Communist Power and Policy in Xinjiang, 1949-1977*, Boulder, CO: Westview Press, s.117.
- ¹⁸ CLARK W. (1999), "Convergence or divergence: Uighur family change in Urumchi", Seattle, Wa, Unpublished PhD Dissertation.
- ¹⁹ CLUBB E. O. (1971), *China and Russia: The "Great Game"*, New York: Columbia University Press, s. 446.
- ²⁰ BAZILBAEV A. (1978), *Chetyre goda v khaose (Four years of chaos)*, Alma-Ata: Kazakhstan, s. 12.
- ²¹ Khelil Zaitov'un Almatı'da yaşayan babası 1949 yılında Gulca'daki Sovyet konsolosluğu tarafından verilen Sovyet pasaportunu elinde bulundurmaktadır. Sovyet konsolosluğu 14 Nisan 1949'da onun babası Zaitov İvulla'ya KKL-38117 nolu pasaportu vermiştir. Bu pasaport başlangıçta 14 Nisan 1950'ye kadar geçerli idi, fakat 14 Nisan 1951,1952 ve 1954'e kadar üç kez uzatılmıştır. Bu pasaporta sadece bir kez el konuldu. Çünkü onun sahibi öldü ve onun karısı 1963 yılında ailesiyle göç ettiğinde Sovyetler Birliği'nden onu aldı (Khelil Zaitov ile görüşme 20 Ocak 2002).